

Dünya maliyyə böhranı kapitalizmin böhranıdır?

Sabit Bağirov

*Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına
Yardım Fondu*

Dünya maliyyə böhranı kapitalizmin böhranıdır?

XEYR!

ÇÜNKİ:

Kapitalist ölkələrinin tarixində son 200 il
ərzində 20-dən çox iqtisadi böhran olub və
heç biri kapitalizmin sükutu ilə
tamamlanmayıb

İqtisadi böhran – mallara və xidmətlərə
tələb və təklif arasında tarazlığın kəskin
şəkildə pozulmasıdır

İqtisadi böhranlar tarixindən

1857 – birinci dünya iqtisadi böhranı.

Səbəb: dəmiryolu şirkətlərinin kütləvi iflası.

Nəticə: səhmlər bazarının düşməsi, ABŞ bank sisteminin böhranı, Avropa (Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa, Rusiya) və Latın Amerikasının ölkələrində böhranlar. ABŞ-də çüünün istehsalı 20% pambığın istehlakı isə 27% azalır, Böyük Britaniyada gəmiqayırma 26% enir, Almaniya da çüünün istehlakı 26% azalır, Fransada çüünün istehsalı 13% və pambığın istehlakı da 13% azalır, Rusiyada çüünün istehsalı 17% pambıq parçalarının istehsalı isə 14% azalır.

İqtisadi böhranlar tarixindən

1873 – ikinci dünya iqtisadi böhranı. Bu daha çox maliyyə böhranı idi.

Səbəb: Latın Amerikasında kredit yüksəlişi, Almaniya və Avstriya daşınmaz əmlak bazarlarında spekulyativ yüksəliş.

Nəticə: Vyana, Sürix və Amsterdam fond birjalarının düşməsi. ABŞ – də bank böhranı. Nyu-York fond birjasında səhmlərin qiymətləri ciddi enir, Sakit Okean Dəmir Yolu şirkətinin baş maliyyəçisi və prezidenti Cey Kuk iflasa məruz qalır. Böhran 5 il davam edir.

İqtisadi böhranlar tarixindən

1914 – növbəti dünya maliyyə böhranı.

Səbəb: Birinci dünya müharibəsi. Hərbi əməliyyatları maliyyələşdirmək məqsədilə ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya və Fransa hökumətləri tərəfindən xarici emitentlərin kağızlarının total satışı.

Nəticə: bütün əmtəə və pul bazarlarının düşməsi. Bankların paniki həmin ölkələrin mərkəzi bankları tərəfindən vaxtında intervensiyası nəticəsində yumşaldılmışdır.

İqtisadi böhranlar tarixindən

1920-1922 – növbəti iqtisadi böhran.

Səbəb: 1-ci Dünya Müharibəsindən sonrakı deflyasiya (milli valyutanın alıcılıq bacarığının artması) və resessiya (istehsalın azalması).

Nəticə: ABŞ, Böyük Britaniya, İtaliya, Danimarka, Hollandiya, Norvec və Finlandiyada bank və valyuta böhranları

İqtisadi böhranlar tarixindən

1929-1933 (1939) – böyük depressiya.

24 oktyabr 1929 – “Qara Cümə Axşamı” – Nyu-York fond birjasında səhmlərin qiymətləri kəskin şəkildə düşməyə başlayır.

28 oktyabr 1929 – “Qara Bazar Ertəsi” – səhmlərin qiymətləri katastrofik miqyasda düşür.

29 oktyabr 1929 – “Qara Çərşənbə Axşamı” - fond birjasının tamamilə sükutu

İqtisadi böhranlar tarixindən

1929-1933 (1939) – böyük depressiya.

Səbəb: İqtisadçılar vahid mövqeyə gələ bilmirlər:

- Keysiançılar: Pul kütləsinin çatışmazlığı;
- Monetaristlər: FRS-nin monetar siyasəti;
- Marksistlər: kapitalizmə məxsus istehsalın artıqlığı;
- səhmlərin alınmasında marjinal üsul;
- birja qabarıqcılığı (istehsala artıq yatırımlar);
- başqa səbəblər (məsələn əhalinin sürətlə artması, 1-ci dünya müharibəsi, gömrük rüsumlarının artırılması)

İqtisadi böhranlar tarixindən

1929-1933 (1939) – böyük depressiya.

Nəticə:

- Dünya üzrə sənaye istehsalı 30 il öncəki səviyyəyə (20-ci əsrin əvvəllərinə) endi (ABŞ-də - 46%, Böyük Britaniyada – 24%, Almaniya – 41%, Fransada – 32%);
- Səhmlərin qiymətləri kəskin şəkildə düşdü (ABŞ – 87%, Böyük Britaniyada – 48%, Almaniya – 64%, Fransada – 60%);
- 32 ölkədə işsizlərin sayı 30 milyona yüksəldi (ABŞ-də - 14 milyona);
- Əhəlinin durumu (xüsusilə kənd yerlərində) kəskin şəkildə pisləşdi;
- Siyasi sahədə kommunizm və faşizmə meyillər artdı;

İqtisadi böhranlar tarixindən

1958 – 2-ci Dünya müharibəsindən sonrakı ilk böhran (əsasən ABŞ, Böyük Britaniyada, Kanada, Belçika, Hollandiya). Sənaye məhsulunun istehsalı 4 % aşağı endi, işsizlərin sayı 10 milyona çatdı;

1973. Böhran ABŞ-də başlayaraq digər ölkələri də bürüdü. Sənaye istehsalı xeyli düşdü: ABŞ – 13%, Yaponiya – 20%, FAR – 22%, Böyük Britaniya – 10%, Fransa – 13%, İtaliya – 14%. Səhmlərin qiymətləri kəskin şəkildə düşdü (ABŞ – 33%, Yaponiya – 17%, FAR – 10%, Böyük Britaniyada – 56%, Fransada – 27%). İşsizlərin sayı 15 milyona yüksəldi.

İqtisadi böhranlar tarixindən

1987, 19 oktyabr - Dow Jones Industrial fond indeksi 22% düşdü. Ardınca Avstraliya, Qonkonq, Kanada fond birjaları düşməyə başladı;

1994-1995 – Meksika iqtisadi böhranı;

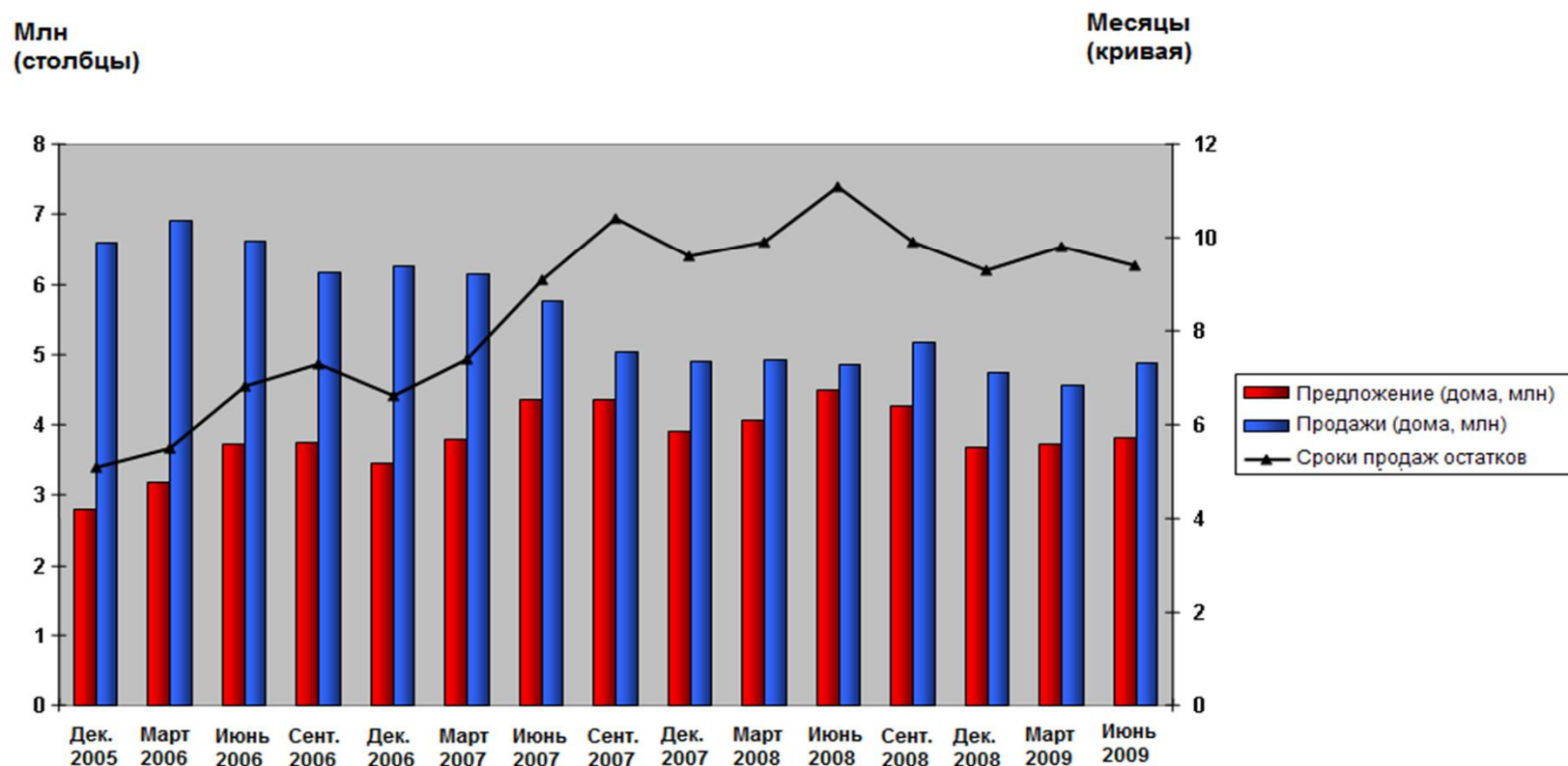
1997 – Asiya böhranı;

1998 – Rusiyada iqtisadi böhran;

İqtisadi böhranlar tarixindən

2008-ci il, 15 sentyabr – dünya maliyyə böhranının başlanğıcı. ABŞ-nın 4-cü bankı Leman-Brasars iflas olduğunu elan edir. Bu tarix “Qara Bazar Ertəsi” adlandırılmışdır. Lakin gələcək böhranın rüşeyimləri 2006-cı il təzahür edir. Həmin ildə İpoteka kreditləri bazarında ciddi qiymət düşüsləri başlanmışdır. 2007-ci ilin ortalarında 100-dən çox investisiya fondları və şirkətləri çox ağır düşmüş və bir çoxu iflasa məruz qalmışdır. 07 sentyabr 2008-ci il tarixində ABŞ Maliyyə Nazirliyi 2 ən nəhəng ipoteka fondunun (Fannie Mae - Federal National Mortgage Association və Freddie Mac - Federal Home Loan Mortgage Corporation) idarəciliyini üzərinə götürməli oldu. Bu iki maliyyə institutu ABŞ-də ipoteka bazarının 70%-nə malik idi. Onların 2007-2008-ci illərdəki itkiləri 14 mlrd.dolları keçmişdir.

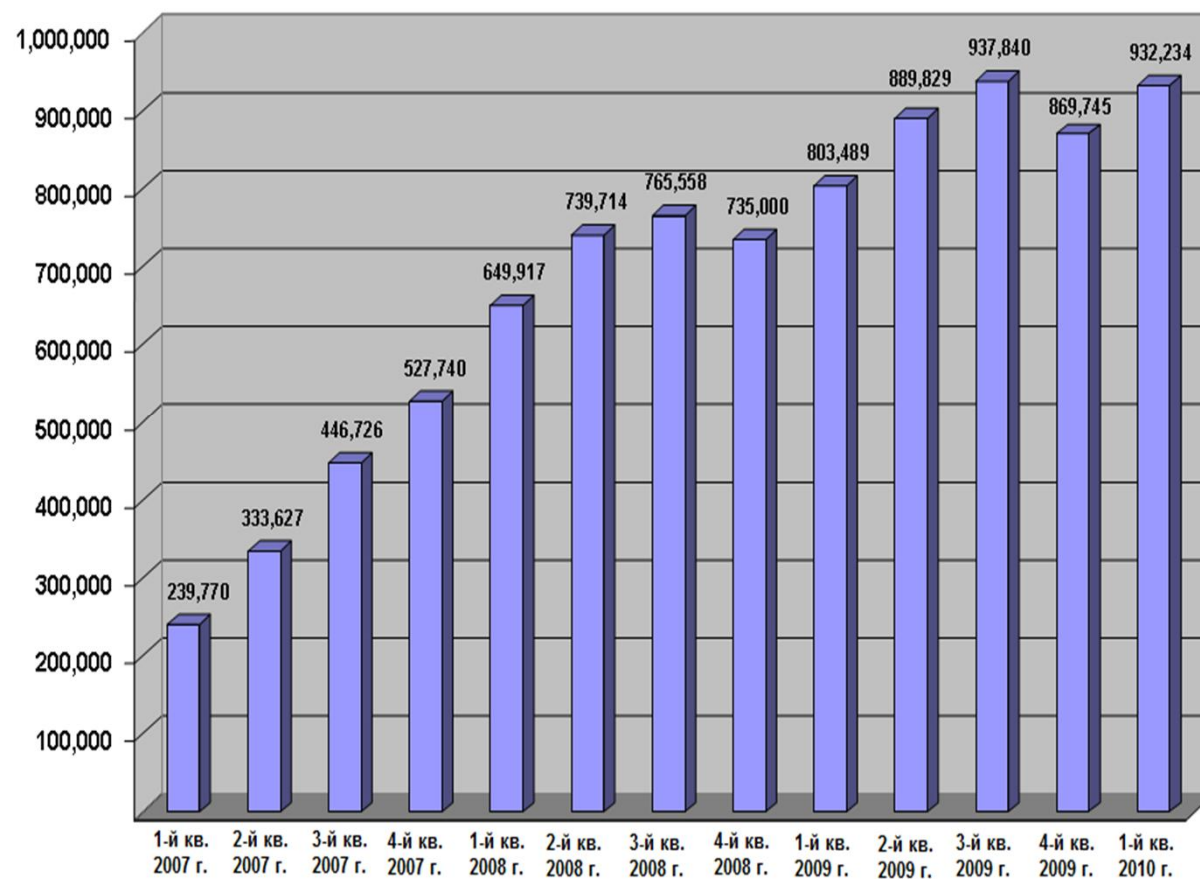
**Объём продаж, предложение и сроки продаж остатков (мес.) готовых объектов
жилой недвижимости в США
(с декабря 2005 по июнь 2009 г.)**

Объём предложения домов (красный, или первый столбец) представляет число домов, выставленных на продажу в данный момент времени. Объём продаж домов (синий, или второй столбец) рассчитан в годовом исчислении на основе темпов продаж предшествующего месяца. Срок продажи остатков (чёрная кривая) показывает, за сколько месяцев может быть распродан остаток домов на рынке при сохранении текущего темпа продаж.

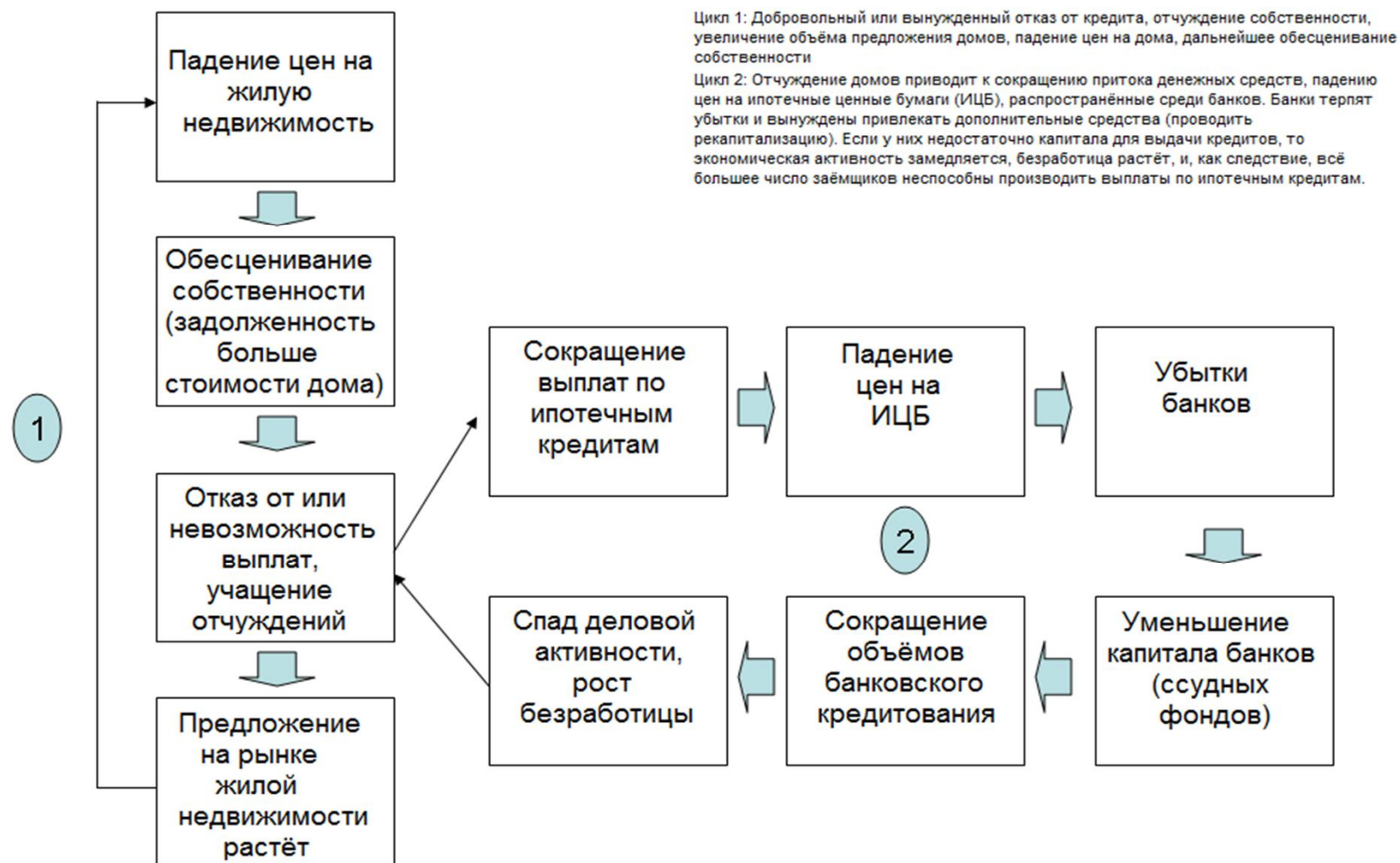
Источник данных: Национальная ассоциация торговцев недвижимостью

Girov evlərin satışı (ABŞ)

Источник: пресс-релизы сайта «РеалтиТрэк» (RealtyTrac) «О положении рынка отчуждаемой недвижимости в США»

Ипотечный кризис: Порочый круг отчуждения жилой недвижимости и неустойчивого положения банков

İqtisadi böhranlar tarixindən

(öncəki slaydın davamı)

Dow Jones Industrial Average (DJIA) indeksi 317 punkt enərək 11 yaxınlaşmışdır.

Qısa zamanda DJIA kəskin düşməsi digər ölkələrin fond birjalarına təsir etmiş. Səbəbi: Avropa, Yaponiya, Çin, Rusiya maliyyə strukturları Amerika xəzinədarlığının istiqraz alıcılardır.

BVF-nun məlumatına əsasən dünya bank sisteminin itkiləri sentyabrın sonuna (2008) 1.3 trilyon dolları keçmişdir. Noyabrın sonuna itkilər 5 trilyon dollara çatmışdır.

Dünya maliyyə böhranı Azərbaycana təsir etdimi?

Maliyyə böhranı başladığı zaman, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına əsas bağlantılar nədən ibarət idi:

- 1) Kifayət qədər böyük həcmli (Azərbaycan üçün) valyuta ehtiyatlarımızın xaricdə saxlanması və qiymətli kağızlara yatırılması;
- 2) Böyük miqdarda neft və neft məhsullarının ixracı;
- 3) Qeyri-neft ixracatımızın kiçik olsada mövcudluğu;
- 4) Kommersiya banklarımızın kifayət qədər böyük həcmli xarici borcları;
- 5) Ölkə gəlirlərinin bir qisminin xaricdə işləyən həmvətənlilərimiz tərəfində təmin edilməsi;
- 6) Xarici banklarda saxlanılan özəl vəsaitlər;
- 7) Və s.

Dünya maliyyə böhranının Azərbaycan üçün nəticələri:

- 1) Neft gəlirlərinin azalması;
- 2) İxracın və idxalın azalması;
- 3) Xarici kreditlərin azalması;
- 4) Ölkədə kredit bazarının daralması;
- 5) Və s.

Dünya Fond İndeksləri

(hazırda bu indekslərin sayı 2000 keçib)

İndeks	Ölkə	Hesablama üsulu
DJIA 30	ABŞ	Sadə orta
S&P 500	ABŞ	Çəkili orta
FTSE 100	Böyük Britaniya	-
DAX 30	Almaniya	Çəkili orta
Nikkei 225	Yaponiya	Sadə orta
NASDAG 100	Yaponiya	Çəkili orta
CAC 40	Fransa	Çəkili orta
AEX	Hollandiya	Çəkili orta
ATX	Avstriya	Çəkili orta
RTS	Rusiya	Çəkili orta

Dow Jones (DJIA) Birja İndeksi

- DJIA (Dow Jones Industrial Average) – dünyada ən populyar birja indekslərindəndir. 100 ildən artıqdır ki istifadə edilir. 1986-cı ildə DJIA 12 ən nəhəng şirkət səhmlərinin orta qiymətinə bərabər idisə, sonralar şirkətlərin sayı və tərkibi dəyişmişdir. 1916-cı ildə 20 şirkətin səhm qiymətləri, 1928-ci ildən isə 30 şirkətin səhm qiymətləri əsasında hesablanır. Bu otuz ən nəhəng ABŞ şirkətinə “blue chips” mavi fişkalar deyilir. İndeks 1896-cı ildən gündəlik olaraq The Wall Street Journal dərisində çap edilir;
- Əsas indeksdən başqa sahəvi indekslər də hesablanır:
 - kommunal DJIA indeksi (15 şirkət);
 - nəqliyyat DJIA indeksi (20 şirkət);
 - kompozit DJIA indeksi (65 şirkət və bir sıra digər birja indeksləri)

<https://nyse.nyx.com/>

DAX (DAX 30) birja indeksi

- Almaniya fond birja indeksləri ailəsinə (yüksək texnoloji şirkətlər indeksi – TecDAX, mavi fişkaların genişləndirilmiş birja indeksi - HDAX, ortalıq indeksi – MDAX, ikinci yarımyüzlük indeksi - SDAX) daxildir. Əss indeks isə DAX (*Deutscher Aktienindex*) sayılır.
- Bu indeks 1988-ci ildən istifadəedili və 30 alman nəhəng şirkəti sənədlərinin orta çəkili (kapitalizasiyası nəzərə alınmaqla) hesablanır. Bu şirkətlər arasında Almaniyanın tanınmış şirkətləri var: BASF, Deutsche Telekom, Siemens, Allianz, Bayer AG, Commerzbank, Lufthansa, Deutsche Bank və sair.

Nikkei birja indeksi

- Yaponiyanın birja indeksləri ailəsinə daxil olanların adı onları dərc edən qəzetin adından («Nihon Keizai Shimbun» - 日本経済新聞) götürülüb. Bu qəzet 1970-ci ildən başlayaraq Nikkei indekslərini hesablayır. Lakin ilk dəfə 1950-ci ildə Tokio birjasında *TSE Adjusted Stock Price Average* indeksi istifadə edilməyə başlayıb. Hazırda istifadədə olan əsas Yaponiya indeksləri bunlardır: Nikkei 225, Nikkei 500, Nikkei All Stock Index, Nikkei Stock Index 300.
- Ən populyar indeks Nikkei 225 (225 şirkət səhmlərinin orta çəkili qiyməti) indeksidir.

<http://e.nikkei.com/e/fr/freetop.aspx>

NASDAQ birja indeksi

- Bu indeks NASDAQ (National Association of Securities Dealers Automated Quotation) ABŞ fond birjasının (1971-ci ildə yaradılıb) indeksidir. Bu birjanın indeksləri arasında ən populyar olanlar NASDAQ Composite və NASDAQ 100 indeksləridir. Birjada yüksək texnoloji şirkətlərinin (biotexnoloji, bilgisayar, elektronika, telekommunikasiya, proqram təminatı və sair) səhmləri alınır-satılır.
- Ən populyar indekslər arasında bunlar var: NASDAQ Computer, NASDAQ Bank, NASDAQ Transportation, NASDAQ Biotechnology, NASDAQ Insurance, NASDAQ Telecommunications, NASDAQ Other Finance, NASDAQ Industrial

<http://www.nasdaq.com/>

Standard & Poor's 500 (S&P 500) indeksi

- Bu indeksə “Amerika iqtisadiyyatının barometri” deyirlər. İndeksi ABŞ-nin Standard & Poor's reyting agentliyi hesablayır. İndeks 500 ABŞ şirkətinin (səhmləri Nyu-York və NASDAQ birjalarında satılan) orta çəkili səhm qiyməti kimi hesablanır.

<http://www.standardandpoors.com/home/en/eu>

Standard & Poor's (S&P) Reyting Agentliyi

Agentlik maliyyə bazarlarının təhlili ilə məşğul olan [McGraw-Hill](#) korporasiyasının qız şirkətidir. Agentlik dünyada 3 (*Fitch Ratings* və *Moody's*) ən mötəbər reyting şirkətlərindən biridir. S&P Agentliyi qısa və uzun müddətli kredit reytinglərinin həm emitentlər həm də borc öhdəlikləri üzrə hesablayır.

S&P Agentliyinin beynəlxalq kredit reytinglərinin beynəlxalq şkalası beynəlxalq maliyyə bazarları iştirakçıları tərəfindən istifadə edilir. Bu şkala emitentlərin və ölkələrin etibarlılığını müqaisə etmək imkanını verir.

Standard & Poor's (S&P) Reyting Agentliyinin uzun müddətli reytingləri

Bu növ reytinglər emitentin öz öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirəbilməsi bacarığını əks etdirir.

- *AAA* — emitent borclar üzrə faizləri ödəmək və borcu qaytarmaq üzrə ən yüksək imkanlara malikdir;
- *AA* — emitent borclar üzrə faizləri ödəmək və borcu qaytarmaq üzrə kifayət qədər yüksək imkanlara malikdir;
- *A* — emitentin borclar üzrə faizləri ödəmək və borcu qaytarmaq üzrə imkanları yüksək qiymətləndirilir, lakin iqtisadi situasiyadan asılıdır;
- *BBB* — emitentin ödəmə qabiliyyəti məğbuldur;
- *BB* — emitentin ödəmə qabiliyyətlidir, lakin əlverişsiz iqtisadi vəziyyət onun ödəmə imkanlarına mənfi təsir edə bilər;
- *B* — emitent ödəmə qabiliyyətlidir, lakin əlverişsiz iqtisadi vəziyyət böyük ehtimalla onun ödəmə imkanlarına mənfi təsir edəcək;
- *CCC* — emitentin borclar üzrə ödəmələrdə çətinlikləri var və onun imkanları əlverişli iqtisadi vəziyyətdən asılıdır;
- *CC* — emitentin borclar üzrə ödəmələrdə çətinlikləri ciddidir;
- *C* — emitentin borclar üzrə ödəmələrdə çətinlikləri ciddidir, ola bilsin ki, müflsləşmə proseduru aparılıb, lakin ödəmələr hələ ki, edilir;
- *SD* — emitent bəzi öhdəliklər üzrə ödəmələrdən imtina edib;
- *D* — defolt elan edilib və S&P güman edir ki, emitent öhdəliklərinin böyük qismi və ya hamısı üzrə ödəmələrdən imtina edəcək

ABŞ üçün böhranın qiyməti

Təxminən 4.6 – 7.8 trilyon dollar.

Bu nədeməkdir? Müqaisə edək:

- Marşall Planı – 115.4 mlrd. dollar;
- Aya insanın çıxması – 237 mlrd. dollar;
- Koreyada müharibəyə - 454 mlrd. dollar;
- Vyetnamda müharibəyə - 698 mlrd. dollar;
- İrakda müharibəyə - 597 mlrd. dollar;
- NACA-nın bütün layihələri – 851 mlrd. dollar